

Sturcz Zoltán

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar**Műnyelv: szaknyelvfogalmunk történeti előzménye**<https://doi.org/10.48040/PL.2024.2.6>**Ajánlás:****Sárvári Judit SZOKOE alapító-elnök emlékére**

A műnyelv fogalom, illetve terminus a XIX. század első felében a nyelvújítás és a reformkor nyelvi küzdelmei alatt nyert polgárjogot, és egyértelműen a tudományok nyelvének a körülhatárolására alkalmazták. Kezdetől fogva vele mintegy szóbokrot alkotva kapcsolódott hozzá a műszó és a műszótár fogalma is. A műnyelv fogalom mind a mai napig használatos, és a szaknyelv szinonimájaként jelenik meg a nyelvészeti és a tudományos szakirodalomban. Jelentéséhez az első alapjelentésen kívül később főként a mesterséges nyelv fogalma társult, de ma már további jelentések is kapcsolódnak hozzá. Műnyelvünk vagy szaknyelvünk sok szállal kapcsolódik a nyelvújításhoz, illetve a reformkori magyar tudományos élet fórumainak megteremtéséhez. Bár megállapítható, hogy a magyar műnyelv megteremtéséhez számtalan, már a korábbi századokban megszülető kezdeményezés és mű kapcsolható, és a klasszikus nyelvújítás korát megelőző XVIII. századvégi nyelvfilozófiai és tudományos művek adják az alapokat a XIX. századi felvirágzásához. A XIX. század történelmi hullámzásai több periódust mutatnak műnyelvtörténetünkben: a reformkori fellendülést, az abszolutizmus évei alatti tévutakat, a kiegyezés után az újabb eszmélést, majd az újortológia harcaiban és ellenküzdelmeiben egy kitisztulási és teljes felépülési folyamatot. Megjegyezhető, hogy szórányszerűen a XIX. század második felében már a szaknyelv fogalom is megjelenik, de a műnyelv fogalmat egészen a XX. század közepéig nem tudta széles körben felváltani. A XX. század második felében aztán a műnyelv, szaknyelv fogalom mellett újabb – részben kísérleti vagy közelítő – fogalmak is megjelentek úgy, mint technolektus, szociolektus, csoportnyelv, tudományos nyelv.

Kulcsszavak: *tudománytörténet, szaknyelvtörténet, terminus, nyelvújítás, nyelvfejlesztés*

A műnyelv fogalom, illetve terminus szótári megjelenései és jelentéskörei

A műnyelv fogalom mai felfogásunk szerint szaknyelv értelemben használatos, és döntően ebben az értelemben, mint nyelvészeti szakszó a teljes XIX. századot és a XX. század első harmadát uralta. Ha a műnyelv fogalom legautentikusabbnak tűnő megjelenési helyét és jelentéskörét kívánjuk megtekinteni, akkor úgy gondolhatjuk, hogy „A magyar nyelv értelmező szótára” tűnik a megfelelő forrásnak. Itt az V. kötet 83. oldalán a következő szócikk található: „**Műnyelv** főnév (tudományos): **1.)** Szaknyelv. Orvosi, vegytani, zenei műnyelv, a kártyások, a sportolók műnyelve. *Sokakat elijeszt..., ha száraz kivonatot közlök, a tudomány műnyelvén.* (Arany János); **2.)** Nem természetes úton fejlődött, hanem mesterséges, szerkesztett nyelv (pl. az eszperantó). *A műnyelveknek nincs gyermekszobájuk.* (Kosztolányi Dezső)” (Web1).

Amennyiben további forrásokban kutakodunk, akkor kiderül, hogy ez a szócikk meglehetősen hiányos, ellentétben korábbi szótáradatokkal és az újabban megjelenő elektronikus megjelenésekkel, illetve jelentésekkel, mivel egy alapvető, és hosszú időre visszanyúló jelentés a **3.)** a művészetek nyelve (...a modern tánc műnyelvén dolgoznak...), továbbá **4.)** a művek, műfajok nyelve (...az ódák műnyelve szerint írt költemény...) egyaránt hiányzik a szócikk kifejtéséből. Meg kell állapítani azt is, hogy az egyéb források, főleg az újabb elektronikus megkeresések a 'műnyelv' címszóval vagy ilyen címszó alatt előhozzák a következő magyarázatokkal ellátott, más irányú – nem nyelvészeti jellegű – jelentéseket, illetve szóhasználatokat is: **5.)** alkoholellenőrző, hamisítás elleni bevizsgáló készülék / whisky-próba **6.)** bűvészcellék, élethű nyelvtanú **7.)** állatsimogató, állatkényeztető eszköz / macskaöröm.

Mielőtt tovább haladnánk a feltárásban, álljunk meg a műnyelv fogalom előtagjának, a 'mű-' előtagnak az értelmezésére, annál is inkább, mivel így, a jelentés komplexitása alapján világossá válhatnak a fentebb felsorolt jelentések és a későbbi értelmezések. Összegyűjtve és tömörítve az értelmezési köröket a következőket találjuk: MŰ = mű, művi, alkotott, mesterséges, mesteri, ipari, művészi, írói.

A fentebb felsorolt jelentésekből (1.–7.) még térjünk vissza a 3.) számú, a művészetek nyelve jelentésre, mivel némely műnyelv körülhatárolásban, különösen a XIX. században, de még a XX. században is gyakran ez áll első helyen a szócikk leírásokban. Erre a legjobb példa „A Pallasz Nagy Lexikon” XIX. század végi anyaga, az 1896-ban megjelent XII. kötet szócikke, ami a definícióban első helyen emeli ki a *művészet* szót. Ezt a megközelítést aztán szinte szó szerinti ismétlésekben számtalan más kisebb-nagyobb további forrásban is megtalálhatjuk. „*Műnyelv (terminológia) valamely művészet, tudomány v. mesterség műszavainak összege. A műszók, műkifejezések v. mesterszók (termini tecnici), a tudomány, művészet vagy ipar valamelyik ágához tartozó szók, melyek az illető tudománnyal gyakorlatilag foglalkozók, valamint az azon tudomány elméletét fejlesztők előtt egyenlőképp ismereteseek. Egy-egy szaknak műszavait műszótárban v. szakszótárban foglaljuk össze.*” (Web2).

Amennyiben a 'műnyelv' fogalom etimológiai, nyelvtörténeti és szótártörténeti megjelenése után kutatunk, akkor a legfrissebb források közül a Nyelvtudományi Intézet által elektronikus formában készülő „Új magyar értelmező szótár” szócikkét idézhetjük ide, mivel ez a szócikk dátumokkal is dolgozik: „műszó A: (1806) műszavak (NyK 35:197) J: 'szakkifejezés, szakszó, Fachwort' / műnyelv (régies) A: (1814) műnyelve (NSz) J: 'szaknyelv, szakmai nyelv, Fachsprache’” (Web3).

Ha az etimológiai jellegű forrásokban válogatva az idő tekintetében visszafele haladunk, akkor Szily Kálmánnak a XX. század elején megjelent „A magyar nyelvújítási szótára” című művében találunk fontos hivatkozást. Szily arra utal, hogy a „Műnyelv Tzs. (1835)” megjelölése szerint már az Akadémia által 1835/38-ban kiadott Német–Magyar és Magyar–Német Zsebszótárban szerepel, mint címszó. Továbbá utal arra is, hogy a „*Műszó, Horváth Ádámnál 1791 (Legröv. Nyári éjszaka. X.): mesterszó. Márt. is (1803). – Révainál 1806 (NyK. 35:187) már műszó.*” (Szily, 1905-1908:531). Mindezekből az utalásokból és a szótári megjelenésből egyértelműen arra következtethetünk, hogy a műnyelv és a szócsaládhoz tartozó műszó, műszótár már a reformkor előtt is élő és használt fogalom volt. A fentebb említett Zsebszótár már elismert, használt és szótározható formában hozza ezeket a szavakat. Ezek így jelennek meg az 1835-ös Magyar–Német Zsebszótárban: „*Műnyelv, fn. = Kunstsprache – továbbá alakuló szóbokor Műszó*, fn. = Kunstwort (1806*), elődje: mesterszó (1791*) Műszótár, fn. = Kunstwörterbuch.*” (Web4).

A fentebb már említett szótár, „A magyar nyelvújítás szótára” foglalkozik a 'Szak, fn. (szak-)' szó nyelvújítás kori és későbbi megjelenéseivel, utal arra a „Magyar és Német Zsebszótár” alapján, hogy a német Fach, Theil jelentés befolyással volt a korábbi időkben is meglévő 'szak' szavunkra. Szily feltárása szerint ez már a reformkorban: időszak, rész, rekesz, osztály értelemben élő és használt fogalom. Igazi kiteljesedése és széleskörű használata az 1850/1860-as évekre tehető, amikor sorban születnek meg és jelennek meg az olyan kifejezések, mint: szakember, szakosztály, szaktudós, szaktudomány, szaktantárgy, szaklap, szakavatott. Szaknyelv szócikk nincs a felsorolásában. Szily elemzésében két megjegyzést fűz a német Fach szóhoz: „*A német fach-nak megfelelő szak más eredetű és sokkal újabb keletű. [...] Kétségtelen, hogy a szak diadalát a német fach hasonló hangzása is elősegítette.*” (Szily, 1905:292-293).

Végül mind a jelentés, mind az etimológia kérdéskörét, egyben a XIX. század eleji használatot igazolandó az etimológiai szótárunk utolsó kiadásából idézzük a műszó szócikkét, aminek kibontása során a 'műnyelv' fogalom is előkerül: „*műszó [1806] Német mintára keletkezett összetett szó (mű 'szak, szakmai' + szó) vö. német régi nyelvi kunstwort 'szakszó'.*

Ugyanezen elv alapján keletkezett **műnyelv** 'szaknyelv' (1814) szavunk is. *Nyelvújításkori szavak*” (Zaicz, 2006:498). Ez a munka a **szótár** szócikk esetében is úgy véli, hogy ezt a szavunkat is német mintára a nyelvújítás korában alkották meg a *szó* és a *tár* főnevekből. Bár ennek ellentmondani látszik, hogy első megjelenését jóval korábbra, már 1767-re datálja a szócikk írója (Zaicz, 2006:710).

Műnyelv kontra szaknyelv: előfordulási és gyakorisági mutatói az idő tengelyén

Ha a műnyelv kontra szaknyelv fogalom előfordulási, gyakorisági mutatóit az elmúlt két évszázad időtengelyén kívánjuk bemutatni, akkor az alábbi táblázatot kapjuk. Ennek alapjául és forrásként az Arcanum korpuszát használtam fel. A kimutatás pedig a következő elektronikus kereső program segítségével történt: <https://adt.arcanum.com/hu/discover> – 'műnyelv' keresőszó beírása – majd évkörre kattintás alapján számszerű listázás. A beolvasások pontossága elfogadható, legalábbis, ami a trendeket érinti. Kimondhatjuk, hogy az olvashatatlan és az esetleg feltáratlan, rejtett példák a fő arányokon nem változtatnának. Az adatok birtokában a műnyelv fogalom, illetve terminus karrierpályája – és mellette összevetésben a szaknyelv terminusé – a következők szerint alakult. Ld. 1. táblázat.

1. táblázat. Műnyelv kontra szaknyelv terminus előfordulási mutatói

Időszakok	Műnyelv	Szaknyelv
1820-1839	56	0
1840-1859	332	0
1860-1879	1379	26*
1880-1899	2643	47
1900-1919	2447	170
1920-1939**	2001**	1527**
1940-1959	918	2988
1960-1979	1235	12447
1980-1999	995	16272
2000-	695	13461

Néhány magyarázó megjegyzést érdemes hozzáfűzni a táblázathoz, illetve a csillaggal megjelölt sorokhoz. Első csillag megjelöléshez: A szaknyelv fogalom megjelenésével kapcsolatban megtehetjük azt az észrevételt, hogy az 1860-1880 közötti szórványos feltűnése, megjelenése elsősorban nem a nyelvészeti vagy nyelvművelési irodalomban, hanem meglepő módon a különböző szakmai munkákban található meg. Így például gazdasági, erdészeti, vadászati, borászati, gyógyászati témájú lapokban, illetve cikkekben találkoztam az első példakkal (*Gazdasági Lapok, Vadász és Versenylap, Borászati Lapok, Gyógyászat*). Úgy tűnik, hogy a humán szféra, leginkább a nyelvészeti kör tradicionálisan ragaszkodik a műnyelv, műszó, műszótár hármass fogalomkörhöz. A szaknyelv fogalom általam nyomtatásban fellelt és feltehetően egyik első megjelenését egy erdészeti szócikkben találtam meg, ahol az olvasható erről a szakterületről, illetve annak nyelvéről, hogy: „...*elkerülhetetlen szükségü a magyar felsőbb szaknyelvvvel nem bírandunk.*”, továbbá a tanulmány írója megállapítja azt is, hogy „...*mindenek előtt szükséges az erdészeti műszótár megalkotását életbe léptetni.*” (Divald, 1861:215-216). Előfordult a kettős vagy párhuzamos használat is, mint például a „*mű- és szaknyelv*” fogalom párosítás.

Az 1. számú táblázatunkban a két csillaggal megjelölt sorhoz (1920-1939) a következő észrevétel tehető. A műnyelv fogalom, illetve terminus használata 1860-1919 között – a nyelvészeti viták és a szakmai művek számbeli megnövekedése miatt – erősen megnő és eléri a 2000 feletti számokat. A fordulópontot, az átbillenést a szaknyelv fogalom javára 1920-as, 1930-as évek hozzák meg. Ennek magyarázata egyértelmű, mivel szaknyelvkutatásunk

párhuzamban a világtrendekkel igazából ekkor indul meg. A 1970-es évektől pedig a 10.000 feletti számok a szaknyelvkutatás európai fellendülésével és hazai kiteljesedésével hozzák a nagy számokat.

A műnyelven írt munkák megítélése alkotás-felfogási szempontból a XIX. században

Ha a műnyelv fogalom szellemében vizsgáljuk a XIX. századi tudományos munkákat, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a korszak kultúrtörténeti szempontból a költői nyelven, azaz a szépirodalom nyelvén és a műnyelven, azaz a szaknyelven írt műveket nem választja élesen szét. A reformkori felfogás mindkettőt egyrészt alkotásnak, másrészt az irodalom részének tekinti. Ezt a véleményt legerősebben Bajza József és főleg Toldy Ferenc képviselte, de ezt a felfogást többnyire és egyértelműen magukévá tették a csak szépirodalmi alkotások művelői is. Ebben az irodalomtörténeti állásfoglalásban benne volt az a gondolat, hogy a tudományos munkák mintegy hármas identitású művek, de inkább alkotások: egyrészt szakmai alkotások, másrészt természetüknél és nyelvújító, nyelvfejlesztő, nyelvépítő szándékuknál fogva nyelvi alkotások, harmadrészt prózai formában írt irodalmi alkotások. Ezek alapján a nemzeti irodalom részének tekinthetők. Ebben a szemléletmódban persze az is benne van, hogy a XIX. században, főleg annak az első felében a tudományos alkotói szándékok és a szépirodalmi utak gyakran ugyanazon személyben – polihisztori alkatuknak megfelelően – egyszerre nyilvánultak meg. Ez a felfogás a XIX. század során végig fennmarad, majd csak a századfordulón az irodalmi élet és a tudományos élet, továbbá a sajtóirodalom erős fejlődésével és mindezek diverzifikációjával kezd szétbomlani.

Ennek a felfogásnak a legszebb példája a Szinnyei-féle, több évtizeden át kidolgozott „Magyar írók élete és munkái” című hatalmas, 14 kötetes összefoglaló munka, amiben a szépírók és a szakírók egyaránt fel vannak sorolva és méltatva. A szerző munkája előszavában így fogalmaz: „*Czélom: az egész hazai irodalmat összefoglalni, hogy annak minden ága lehetőleg teljesen legyen abban képviselve. Miként a hadviselésnél nem egyedül a hadvezérek nyerik meg a csatát, úgy az irodalomban is minden közmunkás figyelmet érdemel a kutató részéről. Ez lebegett szemem előtt munkám megírásánál*” (Szinnyei, 1891:VI).

Szily Kálmán a természettudós és nyelvész, a műnyelvi kérdések kiváló tudósa az egyik századvégi tanulmányában, majd jelentős összefoglaló munkájában ezt az alapállást megerősítve a következőket fejti ki:

„Az irodalom-történet szokásos beosztása nemzeti irodalom- és tudományos irodalom-történetre, az osztályozások rendes hibáján kívül, két nagy igaztalanságot is foglal magában. Ellentétbe akarja állítani a tudományost a nemzetivel, s a szépirodalomnak mintegy kizárólagos szabadalmat biztosít a nemzeti jelző használatára. Igazságtalan mind a kettővel szemben, ennél túlbecsüli, amannál letagadja azt a jellemvonást, a mi mindkettőjüket megilleti. A népek érzésvilága, individuális sajátosságai: felfogása, gondolkodásmódja, szóval mindaz, a miknek összegét nemzeti szellemnek nevezzük, nemcsak költészetükből, tudományos irodalmukból is kisugárzik. [...] Minden irodalom-történet, mely csak az egyikről – akár szép literatúráról, akár a tudományról – ad bármely képet mégis mindig csak homályos és csonka marad, melyből a nemzeti szellem irodalmi megnyilvánulásait a maga egészében megismerni soha nem lehet.” (Szily, 1888:169).

Még témánk szempontjából és a táblázatunk alapján megtehetjük azt a megállapítást, hogy a műnyelv, mint alapfogalom a XX. század elejéig uralja mind a szakmai irodalmat, mind pedig a nyelvészeti irodalmat. A századforduló után kezd átbillenni a műnyelv fogalom használatból a szaknyelv fogalom használatába mind a tudományos, mind pedig a nyelvészeti használat. A műnyelv fogalom, mint terminus fokozatosan kiszorulóban lesz, de mind a mai napig élő és használt fogalom, sőt némely szakterületek a saját világukban jobban kedvelik a műnyelv használatát. Ilyen például a jogi vagy a filozófiai terület, ahol az átlagnál gyakrabban fordul elő a műnyelv fogalom használata. Ennek szakmatörténeti és szaknyelvtörténeti okai

lehetnek, mivel a reformkori szótárprogram második köteteként a „Philosophiai Műszótár” (1834), harmadik köteteként pedig a „Törvénytudományi Műszótár” (1843) jelent meg a „műszavak és a műnyelv” szellemében. A tradíciók pedig örökletesek. Így például utalhatunk arra is, hogy 2013-ban a Károli Gáspár Egyetem egész konferenciát tartott „A magyar nyelv és a magyar jogi műnyelv megújulása” címmel. A továbbiakban minden elemzésünk, utalásunk a „műnyelvi aktív fogalmi korszak”, mintegy közel másfél évszázadára, kb. az 1780-1930 közötti időszakra vonatkozatható.

Műnyelv és nyelvújítás

Ha a műnyelv és a nyelvújítás kapcsolatát vizsgáljuk, akkor a műnyelv fogalom és a műnyelvhasználat szempontjából két sajátos megállapítást tehetünk. Az egyik az, hogy jelen feltárásaink szerint maga a nyelvújítás szó – megelőzve a klasszikus, a Kazinczy-féle korszakot – már 1784-ben, éppen egy szaktudományos munka bevezetőjében, a Dugonics András-féle matematikai munkában jelenik meg. Igaz, nem Dugonics tollából eredően, hanem egy bizonyos Molnár János apátúr énekében, aki bevezetőnek szánta dicsőítő verssorait, ahol a magyarul megszólaló és a műnyelvi fogalmakat kereső szerzőt a következő szavakkal dicséri: „*Megeleszté Magyar Tollát DUGONICS munkája. [...] Új Fáradság, Nyelv-ujjítás / Kellett, és nagy Elme; / Mind ki-tellett DUGONICS-tól, / 'S elé-állott erre*” (Dugonics, 1784:V.).

Néhány évvel később egy másik szakmunkában, Nyulas Ferencnek „Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen” című művében tűnnek fel hasonló gondolatok, illetve szóhasználatok. A szerző az „Előbeszéd. A' munkában előforduló újj szókról” című fejezetben így fogalmaz: „*Még senki magyarul vizet nem bontott, a kémia is újság nyelvünkben, innen szükségképpen sok új szót kellett csinálnom, ha igazán magyarul akartam írni.*” (Nyulas, 1800:XXVI.) Majd megjegyzi, hogy „*ezt a józan okosság kívánja*”, ezért „*netalán az újítás fokra menvén*” dolgozott, és a tollát a „*jobbítások szüksége*” vezette, és leszögezi, hogy „*a következő 3 czikeyben próbáltam meg az újítást*” (Nyulas, 1800:XVIII.).

A másik megállapításunk az lehet, hogy a nyelvújítás fogalmi körét, illetve annak időtartamát sokkal tágabb időszakban és sokkal szélesebb nyelvi összképben kell vizsgálnunk, akkor, amikor azt a műnyelv / szaknyelv aspektusban vizsgáljuk. Tehát a klasszikus nyelvújítás előtti időszakra és az azt jóval túlhaladó időszakra is egyaránt figyelni kell. Ha a műnyelv / szaknyelv fogalmat, illetve annak kiépülését állítjuk nyelvi állományunk vizsgálatának középpontjába, akkor véleményem szerint a következő időrendi és tematikai sort állíthatjuk fel – azzal a kitételrel, hogy a műnyelvi / szaknyelvi világunk alakulásában egyértelműen egy korai eltolódási és későbbi kitolódási fázist kell számon tartanunk.

2. táblázat. Műnyelvi / szaknyelvi szókészletünk főbb fejlődési szakaszai

Időszak	Tematika
XVIII. sz. vége	Ideológiai előkészítés, első szakmunkák
XIX. sz. első fele	a lexikai építkezés korszaka és/vagy akadémiai korszak*
XIX. sz. a szabadságharc bukása után, az abszolutizmus kora	küzdelem és tévutak
XIX. sz. 1867-től	lexikai letisztulás, fejlesztés, stilisztikai felépülés, új ortológia kontra neológia
XX. sz.	Fokozatos szaknyelvi kiteljesedés, a differenciálódás, szerteágazó kutatás és oktatás

Egy gondolattal térjünk vissza az időrendi táblázatunk (a 2. táblázat) első sorához, ami azt jelzi, hogy a műnyelvi / szaknyelvi nyelvújítás korábbi, mint a szépirodalmi nyelvújítás. Egyet kell érteni azzal a gondolattal, amit Kovalovszky Miklós a „Tudományos nyelvünk

alakulása” című tanulmányában leír, miszerint a magyar művelődéstörténetben a felvilágosodás korától kezdődik a „tudományosság magyarra nyelvűsítése”.

„A magyarországi tudományosság magyar nyelvűvé válása s ezzel közkeletűvé tétele a felvilágosodás mozgalmának hatására indul meg erőteljesebben, tervszerűen. Addig csak szórványos, ötletszerű jelenség. A felvilágosodás nyomában és a nemzeti mozgalmak előszeleként nálunk is nagy erővel jelentkező nyelvújítás, mint mindenütt, így itt is kezdeményezője lett az egyes tudományágak nyelvi magyarosításának.” (Kovalovszky, 1955:229).

A fenti szerző és mások véleménye, így például Fábíán (1955, 1984) szerint is elmondható az a tény, hogy az irodalmi és a műnyelvi nyelvújítás eszköztárában, ha tetszik nyelvtechnológiai műveleteiben – a szóösszetétel, a szóképzés, a tükörfordítási műveletek, a régi szavak felújítása, a tájszavak bevonása stb. – demonstrálva a nyelvi rendszer és struktúra egységét, úgymond hasonlóan és tökéletes párhuzamban működött.

A csillaggal megjelölt lexikai építkezés korszakához hozzátehetjük azt az észrevételt, hogy az 1800-1850 közötti korszakban az 1. táblázat adatait feltáró hasonló elektronikus keresés, találatok szerint a ’műszó’ fogalom, ’szakszó’ terminus jelentésben mintegy 2000 alkalommal jelenik meg a különféle írásművekben, mintegy igazolva a korszak elnevezését (lexikai építkezés), illetve szóteremtő gyakorlatának fő irányát.

Ideológia, eszmekör, elvek: nemzet, haladás, anyanyelv, tudomány

Ahhoz, hogy a magyar műnyelv / szaknyelv kialakulásának kezdetét és folyamatát lássuk, vissza kell nyúlnunk a magyar felvilágosodás korába, a XVIII. század végéhez. Ekkor alakul ki az a négy kulcsszóból álló ideológiai eszmekör, amelynek az elvi és szétválaszthatatlan kulcsszavait mondhatni alapköveit: a nemzet, a haladás, az anyanyelv, a tudomány szavak adják. Ezt az eszmekört a korabeli írói körökből többen is leírták vagy legalább körülírták, de legjobban és leghatározottabban a testőríró Bessenyei György fogalmazta meg. Tette ezt azzal a műfajjal, a röpirattal, ami némileg új irodalmi és egyben politikai jelenségként tűnt fel a századvégen. Az anyanyelv ügyével kapcsolatban némi reménykeltő háttérrel adott az is, hogy az országgyűlés meghozta az első törvényeket a magyar nyelvvel kapcsolatban. Bessenyei „Magyarság” című röpirata (1778) – világos, tiszta és tételesen fogalmazó nyelven – a kor egyik felhívó és ébresztő jellegű írása volt. Ebből idézzük a következő sorokat:

„Valljuk meg, hogy nagyon megszükkülnék a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csodálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásában oly nemes, nagy és áthatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteni láttatik, olyan világban pedig, melyben minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik. [...] Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy a földnek golyóbsán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” (Bessenyei, 1778:9; 11).

Néhány évvel később a második nagy röpiratában, 1781-ben az ehhez az alap gondolatához, pontosabban annak valóra váltásához az intézményrendszert is megtalálja szóhasználatában a tudós magyar társaság, azaz a majdan leendő akadémia felállításában.

„Az ország boldogságának egyik legfőbb kulcsa a tudomány, mentől közönségesebb a lakosok között, az ország annál boldogabb. A tudományok kulcsa a nyelv... [...] ...minden országnak született nyelve. [...] Aki tehát a magyar nemzetet tudós nemzeté akarja tenni, legelőször is annak született nyelvének kiszélesítésén és pallérozásán igyekszik. [...] Mindezeket együttvéven könnyű általítani azt, hogy a mi nemzetünk a maga nyelvének öregbítésében és pallérozásában még ez ideig nem jár egyenes úton, hanem azt is, mi volna arra a legegyszerűbb út és a legkételetesebb eszköz: EGY TUDÓS MAGYAR TÁRSASÁGNAK FELÁLLÍTÁSA, amelynek egyedülvaló dolga lenne, hogy a mi nyelvünkön minden tudva levő dologra kiterjessze, annak szólásának formáit kipallérozza vagy újakat is, a dolgoknak és a nyelvnek

természetéhez alkalmaztattakat találjon, a maga mind a fordításokban, mind az egész munkák írásában, az egész magyar hazának példát mutasson.” (Bessenyei, 1781:16, 19, 28).

Bessenyei nem volt egyedül ezzel a „jámbor szándékával” több más hasonló írás is készült az akadémia témakörében. Ha ezekből ki akarunk emelni egyet, akkor Fejér György rendkívül hosszú című művét említhetjük, aki szintén hasonló röpiratot írt, azzal a különbséggel, hogy ő egyenesen az országgyűlésnek dedikálta a munkáját. Művét azért is kiemelhetjük, mert ő már a gyakorlati megoldás és működés tételeit is kifejti, sőt szakterületenként személyi javaslatokat is tesz a magyar tudós társaság összetételére. Az ő munkájának a középpontjában is az anyanyelv és a tudomány kapcsolata áll. Nem véletlen, hogy az ajánlásban az országgyűlést befolyásoló érzelmi hatásként egy „Kis mécs” című vándorepigrammát is beemel a munkájába: *„Pislog a kis mécs; / meg lévén béle emészte, / Élete várja kegyes / Gondviselője’ kezét. / E kiháló kis mécs - / megvalljam? / - mi anyanyelvünk / Hív segedelmet vár a / Haza’ Nagyjaitól.”* (Fejér, 1809) Az epigramma egy másik megjelenésében kisebb központosítási változtatások mellett az ’anyanyelv’ szó helyett a ’hazanyelv’ szó szerepel.

Nyelvelméleti, nyelvfilozófiai gondolatok a műnyelv kapcsán

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a műnyelvi világnak nevezhető bő egy évszázadban a műnyelvre tekintők elvileg és gyakorlatilag mit gondoltak a tárgyukról. Felvethetjük azt, hogy voltak-e elvi jellegű megfogalmazásaik és minőségi elvárásaik a műnyelvvvel, de főleg annak építőelemeivel, a műszókkal kapcsolatosan, azaz mai fogalmainkkal élve felmerültek-e minőségbiztosítási gondolatok. Mint látni fogjuk, nyelvelméleti, nyelvfilozófiai gondolataik között több olyan is található, amelyek úgymond alapvető és messzire mutató felvetéseket fogalmaznak meg. Ezeket az alábbi hat tételcímmel és azok magyarázatával foglaljuk össze.

1.) *Alaptétel, nyelvünk alkalmassága.* Az elvi, de egyben szakmai állásfoglalások közül egy fontos és motiváló gondolatsort ki kell emelni. Ezt egy műnyelvi alkotás szerzője, az első jelentős kémiai szakkönyv írója, Kováts Mihály „Chemia, vagy természettitka” című könyvében fogalmazta meg munkája előszavában. Azt állítja, hogy: *„...a’ magyarnak mind a nyelve, mind az esze alkalmas a’ra, hogy a’ tudományokat magyarul csepegtesse kedves magzatjainak az elméjükbe...”* [...]. Majd sajátos logikával, de teljes meggyőződéssel így folytatja: *„...mert ha igaz, hogy magyarul írhatni Chemiát, a’kor igaz léssen az is, hogy magyarul minden tudományt írhatni, tudva lévén, hogy a’ Chémia legújabb, és legnehezebb tudomány”* (Kováts, 1807:V). Bevezetőjében arra is figyelmeztet, hogy a *„nyelv természetével megegyezően”* kell műszavakat alkotni.

2.) *Kazinczy usus-törvénye.* Az ortológus neológus vita során (1810/1820) Kazinczy többször is leszögezte, hogy a nyelv alakulásában sokat segít a megszokás (az usus) ereje. E viták kapcsán írja: *„A magyar szó, ha, rossz is, jobb, mint az idegen. A korcs szavak csak addig látszanak rosszaknak, míg meg nem szokja őket az ember.”* (idézi Szabadváry, 1972:111). Ugyanez a gondolata megjelenik másutt is, például a levelezésében. Egy 1815. március 3-án, Széphalmon keltezett és Sipos Pálhoz, matematikus barátjához címzett levelében a következőt olvashatjuk: *„Szókat kell csinálnunk. Újságok által ugyan igen megbántják a fület, de a fül hozzászokik az új szókhöz, s nyertünk általa.”* (Kazinczy, 1846:109).

3.) *A műnyelvalkotás hosszú folyamat.* Ezzel kapcsolatban az első és nem egyedüli, de igen lényeges megállapítást Toldy Ferenc (korábbi nevén Schedel) teszi meg. Megállapításának lényege az, hogy a semmiből születő magyar műnyelv kialakítása időben hosszú és sokemberes feladat lesz. A Figyelmező című folyóirat Magyar Literatura kritikai rovatában az orvosi

szaknyelv elemzése kapcsán – az általánosságra utalva – így fogalmaz: „*Ahhoz t. i. hogy oly sokágú tudományban, vagy helyesebben tudományösszességben, a' műnyelv teljesen megalapuljon, sok ember s idő' érlelő melege kívántatik.*” (Schedel, 1837:11).

Kortársa, Bajza József „A' nyelvünk műveléséről” című nagy tanulmányában a kortársi műnyelvi túlkapások kapcsán némi iróniával fogalmaz a műnyelvi, de egyáltalán a túlzott nyelvújítási buzgalomra és a gyakran fellépő szakszerűtlenségekre utalva. Megállapítása szerint: „*Ha nemzetünk' egyik legnagyobb és leglelkiismeretesebb nyelvbúvára, Révai halottaiból föltámadna, azt kellene hinnie, hogy e' vérrel szerzett hon' buzogányos fiai egy grammaticai nemzetté változtak át, melynek minden toll-forgató tagja nyelvtudós.*” (Bajza, 1843:303).

4.) *A kettős szabály felismerése.* Bajza ennél lényegesebb és fontosabb, mondhatni meglepően modernnek tűnő elvi megállapítást tesz a cikk további részében. Kifejti azt az alaptételt, amit ma úgy fogalmazunk meg, hogy a szaknyelv alkotói, művelői és használói egyszerre alkotnak szakmai tudásközösséget és ugyanakkor egy szaknyelvi diskurzusközösséget, és ennek működéséből alakulhat ki egy a 'nyelvművelés' szempontjából helyes műnyelvi világ. Akár szaktudós, akár nyelvtudós alkot műszókat, ahhoz „szabályismeret és dologismeret” egyaránt szükségeltetik. Ennek szellemében fogalmazza meg a műnyelv-, illetve a műszóalkotással kapcsolatos tételmondatait:

„*Kettőre vagyok bátor figyelmeztetni a nyelvművelő és gazdagító urakat. Egyikre, hogy a szavak készítéséhez tartózkodva, sőt jobb ha nyelvszabályok ismerete nélkül épen nem fognának; másokra, hogy szók, kivált műszók alkotására még nyelvszabályok ismerete sem elégséges: ahhoz dologismeret is kell. Nyelvtudós dologismeret nélkül nyelvtanilag jó szót fog alkotni, de mindig azon veszélynek leend kitéve, hogy nem bírván tiszta fogalmával a kifejezni kellett dolognak, szava nem lesz bélyegző, eléggé megkülönböztető, eszmét vagy gondolatot helyesen kifejező s fogalomzavarra adand alkalmat. A dologismeret viszont, rosszul alkotott, szabályokkal ellenkező szóval fejezi ki a különben általa jól ismert dolgot. [...] Azokat, kik dologismerők levén, de nem nyelvtudósok egyszersmind, szabálytalanul koholt új szavaik miatt minden tétova nélkül nyelvrontóknak nevezhetjük.*” (Bajza, 1843:303-304).

5.) *Nyelvi állományunk több részre tagolódik.* Ez a felismerés éppen az egyre szaporodó műnyelvi alkotások kapcsán történt meg, akkor, amikor a reformkortól kezdve a nyelvi állományunk megközelítésében a nyelvet – sajátos fogalomhasználattal – a következő három mezőre osztották: *költői nyelv* (irodalmi nyelv), *műnyelv* (szaknyelv), *népnyelv* (kettős értelemben használva: köznyelv és tájnyelv).

6.) *A nyelvi állomány elemei funkcionálisan rétegződnek.* Sőt, a későbbikben már a műnyelvet érintően egy olyan megállapítással is találkozunk, ahol annak rétegződésére történik utalás. Ezt a gondolatot egy, az oktatási és nyelvpedagógiai szempontból lényeges munka eligazító soraiban olvashatjuk, ahol mind az elhatárolódás a szépirodalmi nyelvtől, mind pedig a műnyelv használati rétegződésének gondolata állításként jelenik meg. „*Egyébiránt: más a szaktudomány, s más az általánosan képző tudomány és szépelőadás nyelve. Állítjuk, hogy mindeniknek egyéb irányi kellékeken kívül, tisztaságra is kell törekednie, de bevalljuk, hogy e tisztaság igényei amott nem olyan kiterjedtek, mint ezekben.*” (Német–Magyar Tudományos Szótár, 1858:VI-VII).

Műnyelv, nyelvművelés, minőségbiztosítás

A műszóalkotással kapcsolatban Nyulas Ferenc igen korán, már 1800-ban az orvosvizekről, azaz a természetes gyógyvizekről írt könyvében leszögez néhány minőségbiztosítási szempontot. Műve bevezetőjében az „Előbeszéd. A' munkában elő forduló újj szavakról” című részben a következő nyelvészeti, nyelvművelési és nyelvhasználati szempontból nagyon is

megfontolandó műszóalkotási szempontokat veti fel: „1-ször A' könnyű kimondhatóság, mely a' nyelvet édesíti. 2-szor A' rövidség, mely a' dolgoknak előadását könnyebbíti. 3-szor A' szükségtelen betűknek, ékeknek és vonásoknak eltörlése, melly a' nyelvet világosítja. 4-szer Úgy írni, mint beszélünk mellyet a' nyelvnek tökéletessége, és a' józan okosság kíván.” (Nyulas, 1800: XVIII).

Nyulas pontokba szedett szabályrendszere kiinduló mintát teremtett a további rendszerszerű megfogalmazásokhoz. Még egy bő századdal később Tolnai Vilmos a „Műnyelv, szaknyelv” című, a Nyelvőrben megjelentetett cikkében is hasonló sémát követ, de már jóval több pontból és ma is helytálló szabályrendszert alkot. A következő – itt most rövidített formában közreadott – elvárasi rendszert fogalmazza meg.

„Elméleti és gyakorlati érdekek fejlesztették minden tudományban és minden foglalkozáshoz a műnyelvet, szaknyelvet (terminológia), melynek alapja a műszó (terminus technicus). [...] A műszó kellékei a következők: 1.) Fogalmi szabatoság. / 2.) Nyelvi helyesség. / 3.) Nyelvi tisztaság. / 4.) Könnyű alkalmazhatóság. / 5.) Alkalmazhatóság. [...] Esztétikai tekintetben elég, ha nem rúthangzású s ha könnyűejtésű. Szépsége legyen olyan, mint akkor szép, ha tökéletesen megfelel céljának és rendeltetésének. [...] A műnyelv állandóságát biztosítja a műszótár vagy szakszótár (nomenclatura), melybe a szavakat foglaljuk, hogy mindenkor könnyen és biztosan hozzáférhetőek legyenek. A műszótár elkészítése elsőrendű elméleti és gyakorlati szükség és kötelesség minden szakban. Mindenekelőtt két ember kell hozzá: a szaktudós és a nyelvtudós (a két ember lehet több egyén, sőt rendszerint többnek is kell lennie). A szaktudós megállapítja a szükséges szóanyagot, ő adja a szakbeli könyvészetet. A nyelvtudós nemcsak nyelvi helyesség és tisztaság őre, hanem a szaktudós előtt ismeretlen egyéb nyelvi forrásokat is ő jelöli meg, a szótárkészítés módját is ő ismeri legjobban.” (Tolnai, 1923:77-78).

Tolnai cikke azért is érdekes és jelentős, mivel a „Műnyelv, szaknyelv” két szavas, pontosabban kettős címmel már egy fogalomhasználati fordulópontot is megjelöl, és a cikkben a *szaknyelv*, a *szakszó*, a *szakszótár* fogalmak hármassága is rendre megjelenik, amikor a műnyelvi-szaknyelvi világ problémáinak és kérdéseinek a bővebb körüljárásával foglalkozik. Innentől ezek a fogalmak mintegy standard fogalmakként kezdenek megjelenni a nyelvészeti megközelítésekben.

Feltehetjük azt a minőségbiztosítási kérdést, hogy a XIX. század során született-e definíció a műnyelvvvel kapcsolatban. Erre nem találtam nyelvészeti példát vagy definíciót, de a körüljárás, a körülírás bizonyos szempontjai, amint azt a fenti idézetek részben bizonyítják, elvi és gyakorlati szinten megjelentek. A definíció megközelítéséhez mindig fontos szempont az, hogy az adott dolog mi *nem*, azaz az elhatárolódás más hasonnemű vagy nem is annyira hasonnemű dolgoktól. Ez a műnyelv esetében is megtörtént, akkor, amikor a reformkortól kezdve a nyelvi állományunk megközelítésében a nyelvet az előző fejezet tételeiben (5. és 6.) bemutatott három mezőre osztották: a költői nyelv, a műnyelv, a népnyelv világára, sőt a későbbikben már a műnyelvet érintően a rétegződés kérdésével is foglalkoztak.

Ha mégis egy XIX. századi és bizonyos szempontból mérvadó és meghatározó, de egyben az akkori felfogás szerinti és több irányba – azaz a hármasságra – mutató műnyelvi definíciót keresünk, akkor a Czuczor–Fogarasi: „A magyar nyelv szótára” című nagy munka műnyelv szócikkét hívhatjuk segítségül. (Megjegyezhető, hogy a szótár szaknyelv szócikket nem tartalmaz):

„MŰNYELV, (mű-nyelv) össz. fn. Általán nyelv, mely a műipari, művészeti és tudományos tárgyak előadására szükséges szokat és kifejezéseket foglalja magában, különböztetésül a közönséges társalgási nyelvtől. A műnyelv lényegét az úgynevezett műszók teszik. Kovácsok, asztalosok műnyelve. Festészek, szobrászok műnyelve. Természetudósok, bölcselők, vegyészek műnyelve. Szélesb ért. Írói nyelv, melynek már a természeténél fogva a közönséges, népies nyelven fölül kell állnia.” (Web5)

Az Akadémia állásfoglalásai a műnyelv érdekében a reformkortól a századelőig

A Magyar Tudós Társaság szótárprogramja

Az Akadémia alapvető célját és teendőit minden dokumentumában a magyar nyelv kiművelésében fogalmazta meg. Ebből következően a fő feladatok között jelölte meg „*egy tökéletes magyar grammatica*” és „*a' lehetőségig teljes szótár*” megírását, ezekhez csatlakozóan az „*írásrendszerünk, helyesírásunk szabályozását*”. A nyelvújítás akadémiai szakaszát a magyar szótáriróadalom nagy korszakának tekintik az elemzők. Ennek a szótáriróadalmi tevékenységnek a legfőbb motorja a Magyar Tudós Társaság, illetve az általa meghirdetett „szótári program” volt, ami mind a hivatalos szótárirói programnak, mind pedig az egyéni kezdeményezéseknek lendületet és támpontokat adott. Ennek a programnak a műnyelvet érintő részéről és az elindulásáról Muráth Judit lexikológus így fogalmaz:

„Az első közgyűlést 1831-ben tartó Magyar Tudós Társaság elhatározta a műszavak összegyűjtését, ezzel felkarolta a szakszótárszéria kiadásának ötletét, és megkezdődött a koordinált szótári tevékenység, amely az egyik, deklarált célja volt. A középpontban a természettudományok álltak. A terminológia egységesítése úgy történt, hogy a tudósok latin vagy más nyelvű műszavakat betűrendbe szedték, majd hozzáírták a magyar megfelelőket.” (Muráth, 2020: 19).

Az idézetből emeljük ki a legfontosabb elemeket, miszerint „*megkezdődött a koordinált szótári tevékenység*”, azaz a munka mind a szellemi, mind pedig a menedzsment szempontból egyaránt szervezett, mondhatni intézményes formába került, továbbá elindult a sorozatgyártás, a „*szakszótárszéria*” darabjainak a kimunkálása. További lényeges pont, hogy a készülő szótárak döntően a magyar nyelv, pontosabban a magyar szaknyelv fejlesztését, a szakterminológiák kialakítását kívánták szolgálni. Az akadémiai szótárprogram hatással volt a szótárirás terén megjelenő nem hivatalosnak mondható kezdeményezésekre, munkákra is, mivel az elvi és a gyakorlati keretek mintegy „*eszmei, tudománypolitikai és módszertani*” mintát kínálnak.

Az Akadémia gondolkodásában, koncepciójában a „nagy magyar szótár” elkészítését tartja szem előtt. Az Akadémia 1830-ban meghirdetett szótárprogramja – figyelembe véve a munka jellegét és időigényességét – a nagyszótár elkészítéséhez a *részszótárak* elkészítését úgy is, mint forrásanyagot, úgy is, mint a munkamódszert vagy próbaanyagot tartotta szükségesnek. Az Akadémia közvetlen hatáskörében és kiadásában az 1830/40-es években három hivatalos „műszótár” jelent meg: a „*Mathematika-* (1834), *Philosophiai-* (1834) és a *Törvénytudományi Műszótár* (1843)”. Mindháromat összeköti az az egységes és szinte szó szerint megegyező bevezető szöveg, de inkább utasítás, ami a munkamódszert fogalmazza meg, és amit „*a' magyar nagy szótár' összeírásához tartozó előkészületként*” és háttérmunkaként fogadott el a Magyar Tudós Társaság. Továbbá az akadémiai szótárprogram lényeges darabjaként kell számon tartani a „*Tájszótárt*” (1838) és a „*Magyar–Német Zsebszótár*” (1835) és a „*Német–Magyar Zsebszótár*” (1838) megjelenését. Ez utóbbit annál is inkább, mivel a magyar anyaga jelentős nyelvújítási, műnyelvi, műszókincsi szócikket tartalmaz. Az akadémiai termésen túl sok más kisebb-nagyobb – a néhány oldaltól több száz oldalig terjedő – szótár vagy szótárszerű, szójegyzékszerű munka is megjelent egyéni, szakmai egyesületi, szponzori, vármegyei kezdeményezésre. A szótár korabeli fogalmával kapcsolatban a következő sorokat idézhetjük:

„A 'szótár' szó alakja, fogalma és jelentése, mint annyi más dologé a reformkorban, alakulóban lévő 'terminus technicus'ként és műfajként van jelen. Az ilyen jellegű művekre, illetve – a szerzők megjelölése szerint – a művekben többféle szóhasználat is forgalomban volt. A szótár szó mellett a szókönyv, a műszótár, a műszókönyv, a szószedet, a szóhalmaz, a szógyűjtemény, a szólajstrom, a szójegyzék, a toldalék szótár vagy egyszerűen a toldalék fogalma is gyakran előfordul, a szerző szándékától, a mű jellegétől és tartalmától, a kiadótól vagy éppen a támogató hozzáállásától, kívánságától függően.” (Sturcz, 2021:215).

A XVIII. század legvégétől a szabadságharcig összességében közel száz – 10 oldaltól akár 500 oldalig terjedő, olykor tematikailag is vegyes – mű látott napvilágot, aminek a döntő többsége a reformkor, illetve az akadémiai korszak terméke. Nem véletlenül jegyzi meg a korszak ilyen irányú tevékenységének egyik elemzője, hogy „*a reformkor a szótárírás virágkora*” (Fábián, 1984:46).

Akadémiai dokumentumok, állásfoglalások a műnyelv ügyében

Az Akadémia története során határozati vagy utasítási szinten többször is foglalkozott műnyelvi, és mint fentebb olvashattuk műszótári kérdésekkel. Az alábbiakban az akadémiai dokumentumtörténetből azokat a tételeket emeljük ki, amelyek konkrét határozatok szintjén foglalkoztak műnyelvi kérdésekkel. Az idézett szövegek az eredeti alapító dokumentumokból, továbbá Kónya Sándor és Fráter Jánosné akadémia-történeti műveiből kiemelt szövegrészek (Kónya, 1994; Fráter, 1974). Az első ilyen tételes műnyelvi megfogalmazás az Akadémia korai működési szakaszából való, ami jól mutatja az Akadémia kettős célú fejlesztési és kiadási politikáját: a tudományos ismeretek bővítését és a magyar nyelv, itt konkrétan a műnyelv fejlesztését.

Akadémiai fordításpolitikai, fordításmenedzsment a műnyelv fejlesztéséért

A meghatározó dokumentumban, az 1831-es Alaprajzban a fordítással kapcsolatos elvi állásfoglalás – amit nyugodtan nevezhetünk fordításpolitikai állásfoglalásnak –, már az első fejezetben a célok között, de mondhatjuk azt, hogy a kiemelt főcélok között megjelenik. A második fejezetben pedig, a feladatok, 'a foglalatosságok' sorában részletező kifejtést kapunk az ezzel kapcsolatos további állásfoglalásról és a kapcsolódó feladatokról. Az Alaprajz szövege mindezt szorososan összeköti az anyanyelv kiművelésének, mint akadémiai alapcéljának a gondolatával.

„I. A' társaság célja: A' magyar tudós Társaságnak egyedül csak az van téve céljává, hogy munkálkodása által hazánkban a' *tudományok* és szép művészségek honni nyelven műveltessenek; 's viszont ezek által a' nyelv maga, csinosulást, fenséget és bővülést nyerjen. [...] Továbbá a' különbféle nemzetek között vagy régen, vagy közelebb feltalált dolgok' ismététét *honni nyelven* fogja terjeszteni.” Alaprajz: 4-5. (Web6)

Az Alaprajzot követő Rendszabás, azaz a működési szabályzat röviden és tételesen megismétli az Alaprajz 1831-es gondolatait. Igazából a két dokumentum együtt olvasása egymást erősítve adja ki a fordítás, mint lényeges feladat meghatározását. A fenti és az alábbi mondatok, továbbá a fordításokkal megcélzott nyelvművelői, nyelvfejlesztési irány fényében talán nem túlzás azt állítani, hogy a 'fordítási munkálatok' az Akadémia kiemelt alapfeladatai között tarthatók számon. Idézzük fel a Rendszabás ide vonatkozó részét, figyelve: a nyelvművelés, a fordítás és a hazai nyelv egymással összefüggő, egymást erősítő kulcsszavaira.

„I. A' Társaság iránya és foglalatosságai 1. A' magyar tudós Társaság a' *tudományok* és szép művészségek minden nemeiben a' *nemzeti nyelv* kiművelésén igyekszik egyedül. 2. A *hazai nyelvet* egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni. 3. Azt mind *eredeti munkák'* dolgozása, mind régi és új remek írások *magyarra tétele* által gyarapítja.” Rendszabás: 19. (Web7)

Gyakorlati szempontból különösen fontos az 1835-ben kiadott „A' M. T. Társaság utasító határozatai” című dokumentum VI. pontja, ami a műnyelven írt szaktudományos munkák kiadáspolitikai, menedzselési, minőségi kérdéseivel foglalkozik. Ez a cikkely részletesen leírja a tudományos munkákra vonatkozó elvárásokat:

„VI. Nyomtatás végett beadott kéziratok' megvizsgálása. / 25. Különösen a' bírálók' figyelmébe ajánltatik: **1. ha a' munka tudományos, és a) Eredeti:** hogy az egyfelől tárgyát, a' szükséges előkészületek' célirányos használása mellett, helyes rendszerrel, mennyire lehet kimerítőleg adja elő; másfelől bármely grammaticai rendszert követ is, azt híven kövesse; a' tudomány' méltóságához illő, mívelt nyelven legyen írva; a' netalán szükséges műszavak pedig a' származtatás és összetétel' szabályai szerint legyenek alkotva. [...] **b) Ha a' munka fordítás,** vagy azon megjegyzéssel adatik ki, a) hogy az eredetinek, mind magában vett, mind a' mi szükségünkhöz képesti becseről hozassék ítélet; vagy b) csak a' nyelv' és fordítás' minemőségéről; 's itt nem szóhoz tapadó, hanem az értelmet híven és világosan visszaadó általtétel kívántatik.” (Kónya, 1994:86).

A cikkely b) pontja kapcsán meg kell jegyezni egy lényeges dolgot. Az akadémiai körök mind a szépirodalmi, mind pedig a tudományos látóköri kitágításában jelentős szerepet szántak a fordításirodalom, a fordítási gyakorlat mennyiségi és minőségi bővítésének – ez utóbbi érdekében éltek a versenyfordítás eszközével is –, és ezt a szándékot vagy inkább célt az egyéb dokumentumokban is, az akadémiai döntésekben, fordítási pályázatokban és programokban, sőt a finanszírozásban és a kiadási politikában is kifejezésre juttatták.

Az akadémiai bizottságok állásfoglalásai a műnyelv érdekében

A szabadságharc bukása után az abszolutizmus és a németesítés éveiben különösen fontos volt a műnyelvvél való foglalkozás. Toldy Ferenc szervezésében 1854-ben megalakult az ún. magyar műnyelvi bizottmány, aminek a működése többcélú volt: 1.) Próbálta szervezni a széthullott nyelvi műhelyeket. 2.) Szembeszállt a németesítő tendenciákkal. 3.) Több-kevesebb sikerrel a nyelvi, műnyelvi dilettantizmus ellen is igyekezett fellépni. 1865-ben ebből a bizottmányi kezdeményezésből magalakul a Műnyelvi Állandó Bizottság. Majd az akadémiai élet lassú rendeződésével felálltak a hivatalosnak mondható különböző szakterületi állandó bizottságok (Fráter, 1974). Ezek között a Nyelvtudományi Bizottság programja első pontjában határozottan állást foglal a műnyelv gondozása mellett. Ebben céljaikat így fogalmazzák meg:

„A műnyelv alakulását szemmel tartani s általában az irodalmi nyelv mívelését olyképpen ellenőrizni, hogy egyrészt hiányos nyelvismerettel folyó erőszakos szóképzésre ne vetemedjék, másrészt pedig az idegen nyelvek hatására a magyar nyelvnek grammatikai különöse syntaktikai szerkezetét ne hamisítsa, nemkülönben arra is törekedni, hogy az eddigi elkövetett nyelvrontások lehetőleg orvosoltassanak.” (Fráter, 1974:82).

Az 1867-es kiegyezés után jogilag és szervezetileg is teljesen rendeződtek az Akadémia dolgai. Így az 1869-es új ügyrendben már tételesen szerepelnek az akadémiai állandó bizottságok. Első helyen jelenik meg a Nyelvtudományi Bizottság, aminek a munkaköri leírása többek között műnyelvi tételeket is tartalmaz: „*Állandó Bizottságok / 1. Nyelvtudományi Bizottság. B) A szótárügy. Ide nem értve a nagy szótárt, mely befejezett ténykép áll a bizottság előtt, a tájszótár folytatása, a mesterműszótárról gondoskodás, a műnyelvi kérdések véleményezése, helynevek, szójárások, phraseologia stb. gyűjtése tartoznak e rovatba.*” (Kónya, 1994:150).

Ez az ügyrendi pont ebben a formában hosszú ideig ismételten megjelenik az ügyrendi módosításokban. Műnyelvi észrevételek az 1912-es megújított ügyrendbe is bekerülnek, ahol már nagyon szakszerű nyelvészeti szempontok jelennek meg a mind a műszótár, mind pedig a műnyelvi nyelvművelés kérdésében. (Ugyanezt a szöveget utoljára az akadémiai szabályzat 1936-os kiadása is szó szerint megismétli. A további dokumentumokban sem a műnyelv, sem a szaknyelv nem fordul elő tételesen.) Az 1912-es állandó bizottságok felsorolásában a következőket olvashatjuk:

„Állandó Bizottságok / XV. Nyelvtudományi Bizottság / 46.§ b) A gyűjtött és gyűjtendő nyelvanyagot rendszerbe foglalva előadni, tudományos szótárakról gondoskodni, különösen a tájszótár s mesterműszótár szerkesztését folytatni. c) A műnyelv alakulását szemmel tartani, s általában az irodalmi nyelvművelést olyképen ellenőrizni, hogy egyrészt hiányos nyelvismeretből folyó erőszakos szóképzéssé ne fajuljon; másrészt pedig az idegen nyelvek hatása a magyar nyelvnek grammatikai, különösen szintaktikai szerkezetét meg ne hamisítsa; végre az eddig elkövetett nyelvrontások lehető orvoslására törekedni.” (Kónya, 1994:185).

Sajtóorgánok a műnyelvért

A reformkori magyar sajtó a műnyelvért

Amint azt a korábbi időrendi táblázatomban (2. táblázat) jeleztem, a műnyelv reformkori történetének középpontjában a lexikai építkezés volt. Ebben a munkában mind a szépirodalom, mind pedig a szakirodalom képviselői részt vettek, sőt a szakmai szókincsfejlesztés főleg a negyvenes években nemzeti közüggé vált. Eltérő módon és erővel a különböző sajtótermékek is szerepet vállaltak ebben a folyamatban. Voltak olyan hosszabb-rövidebb életű fórumok, az 1840-es években, amelyek céltudatosan és szervezeten, mondhatni reformpolitikai vagy éppen védegyleti buzgalommal vettek részt a műnyelvi világ szókészletének alakításában. Erre néhány kiemelt, ma már csak a könyvtárak archív anyagaiban elérhető példát is hozhatunk. A *Heti Lap*, az Iparegyesület lapja működtetett egy beszédes nevű ún. *Műszórosta* rovatot, ahol az ajánlott műszó elemek megjelenhettek és vita, kritika, sőt szavazás tárgyát képezhették. A rovat szorgalmazója a lap munkatársa, maga Kossuth volt. A másik ilyen fórum volt a *Figyelmező* című irodalmi és tudományos folyóirat, ami az *Atheneum* mellékleteként jelent meg, és *Szóbírálat* címmel tartott fenn döntően műszórovatot. Ebben a rovatban Vörösmartynak is jelentős szerepe volt, részben, mint a szerkesztőség tagjának, részben, mint rovatvezetőnek, egyben időnkénti rovatírónak. Sajátos szerepet töltött be az Iparműtár nevű intézmény, ami Pesten egyszerre csarnok, iparcikk-kiállítás és üzlet is volt, de a magyar műszavak terjesztésének egyik fórumaként is működött. Kiadványait kétnyelvű magyar–német párosításban terjesztették, mondhatni reklámozták a megszülető műszókincset.

A műnyelv tágabb, mondhatni elméleti megközelítésével vagy éppen kritikáival egyrészt az irodalmi sajtótermékek, másrészt az Akadémia szakmai kiadványai foglalkoztak, így például *A' magyar tudós társaság Évkönyvei (1832-1844)*, *Tudománytár (1824-1844)*, *Magyar akadémiai értesítő (1848-1848)*.

Természettudományi Közlöny (1869-)

A Kiegyezés utáni időszakban a műnyelvi – főleg a természettudományi műnyelv – művelésének lényeges fórumává az 1869-ben alapított *Természettudományi Közlöny* vált. A folyóiratot Szily Kálmán műegyetemi tanár alapította, és törzsgárdája az egyik legjelentősebb egyesület a Természettudományi Társaság tagjaiból került ki. A folyóirat mind lexikai példáival, mind pedig igényes, sőt mintaadó szakcikkeivel műnyelvi irányadással is foglalkozott. 1879-ben itt jelent meg Szily nagy tanulmánya „A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban (Történeti vázlat és javaslat)” címmel, ahol meghirdette a műszóalkotásra, a műnyelvalkotásra vonatkozó programadó téziseit. Szily és folyóirata a használható és olvasható műnyelv és a természettudományi műveltség emelése, terjesztése érdekében rendkívül sokat tett: kiadványokat, tankönyveket készített, sőt kiadót is alapított. Szily nyelvészeti, szaknyelvi tevékenysége bővebben megismerhető a „Szily Kálmán szaknyelvi látletele és fejlesztési terve 1879-ből” című tanulmányban (Sturcz, 2024).

Magyar Nyelvőr (1872-)

1872-ben jelenik meg a *Magyar Nyelvőr* című döntően nyelvművelési, de mondhatni nyelvtisztítási irányzatú folyóirat. Főszerkesztője Szarvas Gábor, aki egyben a folyóirat köré csoportosuló új ortológia néven emlegetett, a nyelvújítás klasszikus, majd annak későbbi és korabeli termékeivel szemben szigorú álláspontra helyezkedett. Ennek a kritikus magatartásnak a műnyelv is céltáblája volt, részben érthetően, mivel a műnyelv vagy a tudományos nyelv valóban sok problémával küszködött mind lexikai, mind stilisztikai értelemben. Joggal jegyzi meg, bár kicsit sommásan az első évfolyam egyik számában az új ortológusok egy képviselője, hogy: „*Legtöbb új szót, tehát aránylag legtöbb hibás alkatú szót találunk a mindenféle műnyelv terén.*” (Steiner, 1872:363).

A főszerkesztő a beköszöntőben a nyelvtörténeti feltárások, a népnyelvkutatás mellett a műnyelv gondozását is célul tűzi ki. Amikor „Mit akarunk?” címmel megfogalmazza a folyóirat fő irányait, a 3.) pontban így fogalmaz: „*A bármi tekintetben figyelemkeltő termékek, különösen pedig a tudományos és szakművek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása s ugyanezen célból a nép számára készült műveknek szemmel-tartása.*” (Szerkesztői előszó, 1872:2). A tudományos könyvek, a szakművek és a tankönyvek egymás melletti említése azt is jelzi, hogy a szerkesztőség széles nyelvhasználati, de egyben társadalmi felhasználói körben kívánta vizsgálni az egyre szaporodó és műnyelven írt munkákat. A *Magyar Nyelvőr* és az új ortológia köre két évtizedig vizsgálta, ellenőrizte – bár néha túlhajtott buzgalommal – a Kiegyezés utáni, és a korábbi, főleg nyelvújítás kori magyar nyelv ügyeit, benne a műnyelv kérdéskörét. Megemlíthető, hogy a nagy lendület szakaszában, 1872-1881 között a műnyelv-fogalommal és a műnyelvi nyelvhasználattal az áttekintett évfolyamok 82 alkalommal foglalkoztak. (Ezen évek alatt a szaknyelv fogalom csak egyszer fordult elő.) A tevékenységet összértékében úgy értelmezhetjük, hogy sikerrel szállt szembe azokkal a tendenciákkal, amelyek a helytelen, a stílustalan, a pontatlan és mindenképpen magyartalan nyelvhasználatot képviselték. Ez a „tisztító egyben jobbító szerep” a műnyelvi kérdések tekintetében is igaz.

Magyar Nyelv (1905-)

Szily Kálmán, az Akadémia főtitkára 1904-ben megalapította a Magyar Nyelvtudományi Társaságot, majd 1905-ben elindította annak folyóiratát *Magyar Nyelv* címen. Itt is „Mit akarunk?” címmel fogalmazódik meg a program, és ennek a folyóiratnak a programjában is ott szerepel a műnyelv vagy, ahogy fogalmaznak, a tudományos nyelv, mint meghatározó elem. Maga a főszerkesztő nem is gondolkodhatott másképpen, mivel hosszú éveken át szerkesztőként, szervezőként harcolt a természettudományi műnyelv felemeléséért. A folyóirat beköszöntő szövegében egyértelműen fogalmaz, és azt is leszögezi, hogy lapja – ellentétben az új ortológia olykor viharos vitáival – higgadt és tárgyyszerű hozzáállást képvisel. Ez a magatartás sokat segített a nyelvészeti kultúra és eredményesség előre vitelében. Mértéktartó sorai így hangzanak: „*Allandó figyelemmel fogjuk kísérni irodalmi nyelvünk s tudományos nyelvünk újabb fejlődését s hol lehet, elő fogjuk mozdítani, de hol kell, küzdeni is fogunk ellene, mindenkor helyet adva az ellenvéleményeknek is – de személyeskedésnek soha.*” (Szily, 1905:1). A műnyelv fogalomhasználatnak még a századelőn is élő voltát, továbbá a műnyelv irányába kifejtett szakmai tevékenység élénkségét jól mutatja, hogy a folyóirat 1911-es évfolyamában a címekből és alcímekből kiemelt és idézett kulcsszavak szerint a következőkben felsorolt műnyelvekkel foglalkoztak hosszabban a szerzők: „*jogtudományi műnyelv, színházi műnyelv, olasz, francia, angol műnyelv, mesterségek műnyelve, katonai műnyelv, közigazgatási műnyelv, timárok műnyelve, bölcséleti műnyelv*”.

A „minek nevezzék” kérdése, avagy a terminuskeresés nehézségei

A szaknyelv fogalom, a 'szaknyelv' terminus kialakulása, egyneművé válása nemcsak a magyar nyelvben, hanem más nyelvekben is hosszú vagy körülményes utat járt be. Így például a német nyelvben egy egész sor szaknyelv fogalom sorakoztatható fel: *Fachsprache*, *Fachjargon*, *Terminologie*, *Berufssprache*, *Plansprache*, *Technolekt*. Az idegen nyelvek tekintetében Fóris Ágota tanulmánya további többnyelvű és többtételű példasort mutat be ezzel kapcsolatosan (Fóris, 2010:428-429). Nem is volt és ma sem egyszerű eldönteni, hogy gyűjtőfogalmat, munkafogalmat, jelzős vagy jelző nélküli fogalmat használjon egy-egy adott esetben a tanulmányíró, a szakszerző, a kritikus. Erre igen találó egy korai magyar példa, a *Magyar Nyelvőr* 1872-es évfolyamának egyik száma, illetve cikke. Egy postatechnikai témát boncolgató és elemző cikk – mondhatni tanácstalan témamegközelítésében – egyazon téma és egyazon szakmai és műnyelvi világ körülírására, a szövegben váltakozva a következő „megszólítások” olvashatók: „*műnyelv*, *természettudományi műnyelv*, *műszaki (technikai) műnyelv*, *mérnöki műnyelv*, *tudományos műnyelv*” (Steiner, 1872:363-366).

Tehát felvethető a „Minek nevezzék?” kérdése. Amint láttuk a magyar szakirodalomban a 'műnyelv' fogalom hosszú időn át uralkodó volt, ebbe a mezőbe időnként tévedt be a 'tudományos műnyelv', még ritkábban és későbbi megjelenéssel pedig a 'szaknyelv' fogalom. Az 1930-as évektől, a kutatások első körétől kezdve aztán a 'szaknyelv' fogalom és terminushasználat felé billen a mérleg, az 1970-es évektől a szaknyelvkutatás széles körű és diverzifikált kibontakozásától pedig egyeduralkodóvá válik. Bár még itt sem teljesen egynemű a megnevezési kör, hiszen a témák, a kutatási területek, a szerzők szándékai, vagy éppen nyelvészeti felfogásuk, de legfőképp a saját szaknyelv fogalmuk definíciója, illetve ennek hangsúlyai még mindig sokféle fogalmat is bevonnak a megnevezési körbe.

Áttekintettem a XXI. század első két évtizedének mérvadó szaknyelvi konferenciáinak (MANYE, SZOKOE, ELTE, CORVINUS), előadáscímeinek, szakmai köteteinek anyagát; illetve néhány összefoglaló munkát (Kurtán, 2003; Dobos, 2010; Veszelszki et al, 2014; Muráth, 2020), és ezek alapján is a szaknyelv tekintetében meglehetősen színes fogalomhasználati térképet kapunk. Így többek között találkozhatunk: a műnyelv, tudományos nyelv, tudomány nyelv, szaknyelv, szakmai nyelv, szakmai anyanyelv, rétegnyelv, regiszter, csoportnyelv, technolektus, szociolektus gyűjtő- vagy munkafogalmával. Némely esetben egy-egy újabb terminus bevezetési kísérletének körülírásaként vagy megerősítéseként egész nyelvészeti elméletet, de legalább magyarázatot építenek fel a szerzők. Erre tipikus példa Janusz Bańcerowski kétrészes nagy tanulmánya a 'technolektus' és továbbmenve a 'technolingvisztika' terminusok hazai bevezetése kapcsán (Bańcerowski, 2003, 2004).

A szűkebb szakterületi szaknyelvi kutatók, de főleg a szakírók és a szakfolyóiratok pedig – a műszaki nyelv, technikai nyelv, fizikai nyelv, matematikai nyelv, gazdasági nyelv, jogi nyelv, orvosi nyelv stb. – jelző és jelzett nyelv fogalom viszonylatában tovább színezhetik és tágra nyithatják az elnevezési vagy megközelítési skálát.

Mindettől függetlenül egy bizonyos, hogy a 'szaknyelv' terminus felsorolható előnyei: 1.) szemantikai biztonság, 2.) világosság, 3.) jó grammatikai adaptálhatóság, tovább képezhetőség, 4.) tömörség, 5.) világos hangkép, 6.) tiszta íráskép, 7.) magyarosság, 8.) nyelvhelyesség, 9.) bizonyos értelemben alapfogalom és/vagy gyűjtőfogalom jelleg, 10.) rugalmasság és/vagy befogadó képesség stabilizálta ennek a nyelvészeti szakszónak a távlati helyzetét. A szakszó joggal válhatott standard és egyeduralkodó, de mint láttuk nem kizárólagos terminussá. Ha lehet fenntarthatóságról beszélni a terminusok világában, akkor a 'szaknyelv' terminus – a többi fogalmi és terminológiai megközelítés vagy terminus-kísérlet mellett – az előbb felsorolt előnyeivel és főleg semlegességével fogva valóban elnyerheti a „fenntarthatósági díjat”.

Hivatkozások

- Bajza, J. (1843): Nyelvünk' míveléséről. *Athenaeum*. I. kötet, VII. füzet. 301–307.
- Bañcerowski, J. (2003): A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben. *Magyar Nyelvőr*. 127/3. 277–282.
- Bañcerowski, J. (2004): A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr*. 128/4. 446–452.
- Bessenyei, Gy. (1778): *Magyarság*. Bécs. [Vajthó, L. (szerk.): Magyar Irodalmi Ritkaságok 16. Reprint kiadás. Budapest, 1932]
- Bessenyei, Gy. (1781): *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*. Bécs. [Vajthó, L. (szerk.): Magyar Irodalmi Ritkaságok 4. Reprint kiadás. Budapest, 1931]
- Divald, A. (1861): Az erdészeti magyar irodalom ügyében. Engel és Mandello Ny.: Pest
- Dobos, Cs. (szerk.) (2010): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolci Egyetem –Tinta Könyvkiadó: Miskolc–Budapest
- Dugonics, A. (1784): *A tudakosságnak második könyve*. Pest
- Fábián, P. (1955): A gazdasági élet nyelve. In: Pais, D. (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó: Budapest. 165–226.
- Fábián, P. (1984): *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat: Budapest
- Fejér, Gy. (1809): *Jutalomra érdemesített értekezés Egy magyar tudós Társaság' legkönnyebb, 's leghelyesebb felállításáról*. Pesten, Trattner Mátyás Betűivel
- Fóris, A. (2010): A szaknyelvkutatás modelljei és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés. *Magyar Nyelvőr*. 106/4. 424–439.
- Fráter, Jné (1974): *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai (1854–1949)*. A M. T. A. Könyvtárának kiadványai 70. Budapest
- Kazinczy, F. (1846): *Kazinczy levelei Sipos Pálhoz 1806–1816*. Grunow F. W.: Lipcse
- Kónya, S. (1994): „...Magyar akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990*. MTA Könyvtárának Közleményei: Budapest
- Kovalovszky, M. (1995): *Tudományos nyelvünk alakulása*. In: Pais, D. (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó: Budapest. 228–312.
- Kováts, M. (1807): *Chemia vagy természettitka*. Buda
- Kurtán, Zs. (2003): *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest
- Muráth, J. (2020): A magyar szaklexikográfia – történeti áttekintés. In: Muráth (szerk.): *Magyar Szaklexikográfia*. Tinta Könyvkiadó: Budapest
- Német – Magyar Tudományos Szótár (1858): *Előszó*. Kiadja Heckenast Gusztáv: Pest
- Nyulas, F. (1800): *Az erdélyi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*. Kolozsvár
- Schedel, F. (1837): Magyar literatúra: Orvostudomány. *Figyelmező*, Január 17., 2. szám, 10–13
- Steiner, Zs. (1872): Magyar–német és német–magyar póstai kézi-szótár (bírálat). *Magyar Nyelvőr*. 1872/1. kötet, VIII. füzet, 363–366.
- Sturcz, Z. (2021): Egy reformkori szakszótár születése – Bitnitz Lajos: Gazdasági szótár. In: *Porta Lingua*. 2021/1. 211–231. DOI: <https://doi.org/10.48040/PL.2021.17>
- Sturcz, Z. (2024): Szily Kálmán szaknyelvi látlete és fejlesztési terve 1879-ből. In: *Porta Lingua*. 2024/1. 65–79. DOI: <https://doi.org/10.48040/PL.2024.1.7>
- Szabadváry, F. – Szőkefalvi-Nagy, Z. (1972): *A kémia története Magyarországon*. Budapest
- Szerkesztői előszó (1872): Mit akarunk? (Aláírás nélkül: feltehetően Szarvas Gábor, főszerkesztő fogalmazása.) *Magyar Nyelvőr*. 1872/ 1. kötet, I. füzet, 1–3.
- Szily, K. (1888): Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt. *Természettudományi Közöny*. XX. kötet, 225. füzet, 169–178.
- Szily, K. (1905): Mit akarunk? (Bevezető) *Magyar Nyelv*. 1 (1). 1–2.
- Szily, K. (1905-1908): *A magyar nyelvújítás szótára*.
- Szinnyei, J. (1891–1914): *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky Kiadó: Budapest. I–VII. kötet
- Tolnai, V. (1923): Műnyelv, szaknyelv. *Magyar Nyelvőr*. XIX. évf., 5-6. szám. 76–78.
- Tolnai, V. (1929): *A nyelvújítás elmélete és története*. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest
- Veszelszki, Á. – Lengyel, K. (szerk.) (2014): *Tudomány, technolektus, terminológia*. Éghajlat Könyvkiadó: Budapest
- Zaicz, G. (főszerk.) (2006): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó: Budapest

Internetes hivatkozások

- Web1: A magyar nyelv értelmező szótára (1959–1962). Műnyelv szócikk. ARCANUM
- Web2: A Pallas Nagy Lexikona. mek.oszk.hu. Műnyelv szócikk. XII. kötet. 1896

- Web3: Új magyar értelmező szótár. <https://uesz.nytud.hu>
- Web4: Német–Magyar Zsebszótár 1835 / Magyar–Német Zsebszótár. 1838. real – eod.mta.hu
- Web5: Czuczor–Fogarasi: A magyar nyelv szótára (1862). Műnyelv szócikk. ARCANUM
- Web6: A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai 1831. Pesten, 1831. Nyomt. Petróczai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. Egy kötetben a két dokumentum. (<http://realeod.mtak.hu>) *Alaprajz*
- Web7: A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai 1831. Pesten, 1831. Nyomt. Petróczai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. Egy kötetben a két dokumentum. (<http://real-eod.mtak.hu>) *Rendszabás*